

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.

Ефективна економіка. 2024. № 4.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.4.5>

УДК 336.22:336.14:351.746.1

А. О. Нікітішин,

д. е. н., професор, декан обліково-фінансового факультету,

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7951-4017>

М. Д. Пасічний,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів,

Державний торговельно-економічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7663-776X>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЗМІЦНЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ТА БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

A. Nikitishin,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Accounting and

Finance, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of SUTE

M. Pasichnyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of

Finance, State University of Trade and Economics

METHODOLOGICAL APPROACH TO STRENGTHENING THE TAX AND BUDGET SECURITY OF THE STATE

У статті висвітлені поточні проблеми методологічного базису зміцнення податкової та бюджетної безпеки держави, а також обґрунтовано

пріоритетні напрямки зміцнення фінансової безпеки в умовах економічних трансформацій та воєнного стану. Актуальним є аналіз та характеристика основних підходів до формування податкової та бюджетної безпеки держави та визначення напрямів її підвищення в умовах трансформації фінансово-бюджетної системи країни й значної обмеженості фінансових ресурсів. Значимість податкової та бюджетної безпеки особливо актуалізується через суттєву залежність доходів бюджетів всіх рівнів від податкової складової. Від ефективності податкового та бюджетного менеджменту залежить податкова безпека держави, задоволення потреб суспільства та зростання добробуту. Показано економічну сутність податкової та бюджетної безпеки держави як інструменту забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни. На сучасному етапі фінансових перетворень важливо забезпечити розвиток у сфері податкової та бюджетної безпеки держави шляхом підвищення інституційної спроможності органів влади, які реалізують бюджетну та податкову політику. Автором проаналізовано стан фінансового простору в умовах воєнного стану, тенденції сучасної податкової та бюджетної політики. Обґрунтовано методологічні положення щодо зміцнення податкової та бюджетної безпеки держави з метою підвищення інституційної спроможності національної податкової та бюджетної системи в умовах економічних перетворень. Проаналізовано та оцінено макроекономічні показники податкової та бюджетної безпеки держави.

The paper highlights the current problems of the methodological basis of strengthening the tax and budget security of the state as well as to substantiate the priority directions in order to strengthen fiscal security under conditions of economic transformations and martial law. The analysis and characterization of the main approaches to the formation of the state tax and budget security and determination of its increase the directions in the conditions of the country's transformation fiscal system and the significant limited financial resources are relevant. The importance of tax and budget security is especially relevant due to the significant dependence of budget revenues at all levels on the tax component. Tax security of the state,

satisfaction of needs of the society and growth in welfare depend on the efficiency of tax and budget management. We have shown the economic essence of tax and budget security of the state as an instrument for ensuring sustainable social and economic development of the country. At the current stage of financial transformations, it is important to ensure the development in the sphere of tax and budget security of the state by increasing the institutional capacity of the authorities which implement budgeting and tax policy. The author analyzed the state of the fiscal space in the conditions of martial law, the trends of modern tax and budget policy. We have substantiated the methodological approach to strengthening the tax and budget security of the state in order to increase the institutional capacity of the national tax and budget system under conditions of economic transformations.

We have analysed and assessed macro-fiscal indexes of the state tax and budget security.

Ключові слова: *податки, податкова безпека, податкові надходження, бюджетна безпека, бюджетна система, фінансова система.*

Keywords: *taxes, tax security, tax revenues, budgetary security, budgetary system, financial system.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Рівень розвитку податкової та бюджетної системи відіграє вирішальну роль в соціально-економічному розвитку країни, впливає на її безпеку. Забезпечення достатніх податкових надходжень є одним із ключових пріоритетів при реалізації бюджетно-податкової політики як у середньо так і довгостроковому періоді, що дозволяє вчасно та в повній мірі фінансувати видатки бюджетів на усіх рівнях бюджетної системи. Повномасштабна агресія росії значно знизилася інституційну спроможність фінансової системи України, а тому важливим питанням є дослідження основних засад зміцнення податкової та бюджетної безпеки держави в сучасних умовах. Актуальною є оцінка фіскальних індикаторів, які відображають діючий стан системи державного фінансового регулювання в умовах воєнного стану.

Актуальність дослідження податкової та бюджетної безпеки держави в умовах гібридної агресії обумовлює необхідність оцінювання її стану, яке пропонується здійснювати на основі системи макрофінансових індикаторів. Останні базуються на макроекономічних і макрофінансових показниках та відображають реальний стан фінансової системи, зокрема бюджетної, її вплив на соціально-економічні процеси в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері фіскальної безпеки держави виділимо: Дж. Б'юкенена, С. Беккера, Р. Дорнбуша, П. Кругмана, А. Лаффера, Р. Масгрейва, Дж. Сакса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца. Питанням розвитку інституційних механізмів і інструментів забезпечення бюджетної та податкової безпеки держави присвячені праці вітчизняних вчених: В. Гейця, А. Гриценка, А. Даниленка, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Лютого, Г. П'ятаченка, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших. Разом з тим, на даному етапі трансформації фінансових відносин, важливим є розробка основних підходів до формування податкової та бюджетної безпеки держави, визначення напрямів її підвищення.

Метою статті є розвиток методологічних положень щодо зміцнення податкової та бюджетної безпеки держави для посилення інституційної спроможності податкової та бюджетної системи.

Виклад основного матеріалу. Проблеми спричиненні гібридною та повномасштабною агресією росії змушують переглянути науково-практичні підходи до забезпечення податкової та бюджетної безпеки як основи національної безпеки держави. Тісна взаємодія інституційних компонентів фіскальної політики сприятиме розробці дієвих заходів щодо захисту економічного простору на усіх рівнях від негативних екзогенних та ендегенних факторів, небезпек і загроз, сталому соціально-економічному розвитку країни.

Податкова та бюджетна безпека держави є багаторівневими системами, які впливають на макроекономічний (національна економіка) та мезорівень (економіка галузей та регіонів), мікроекономічний рівень (економіка суб'єктів господарювання та домогосподарств), що дозволяє реагувати на загрози

національних економічних інтересів які виникають у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі [6]. Належний рівень податкової та бюджетної безпеки держави виступає важливим фактором протидії повномасштабній агресії, створює та покращує умови для реалізації життєво важливих стратегічних і тактичних національних інтересів.

Науково обґрунтована податкова стратегія позитивно впливає на економічні процеси, дозволяє забезпечити довгострокову макроекономічну збалансованість. Підвищення рівня дієвості регулювання та адміністрування податків і зборів надає можливість залучати додаткові інвестиції у реальний сектор економіки, розвивати пріоритетні галузі вітчизняної економіки. Виважена державна податкова та бюджетна політика має формувати сприятливі інституційні умови для підвищення рівня розвитку людського капіталу як ендогенної складової підтримки інтенсивного економічного зростання.

Важливо використовувати податкові механізми та інструменти для регулювання пріоритетних секторів вітчизняної економіки, інноваційно-інвестиційної діяльності, економічної поведінки платників податків і зборів. В умовах циклічності економічних процесів необхідно підвищувати рівень впливу оподаткування на сукупний попит та пропозицію, що дозволяє злагоджувати коливання економічної кон'юнктури. Доцільно підвищувати ступінь адаптивності елементів податкової архітектури до наростаючого впливу процесів глобалізації на розвиток національної економіки.

За сучасних умов нестабільного економічного розвитку країни доцільним є подальший розвиток положень щодо оцінки можливостей використання державними регулюючими інституціями заходів дискреційної фіскальної політики, їх обсягу та структури, маючи на меті активізацію економічної діяльності суб'єктів господарювання. Компоненти інституційної архітектури податкового та бюджетного регулювання повинні адаптуватися до економічної циклічності та сприяти досягненню пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

Активізація можливостей механізму фіскальної політики у системі державного регулювання економічного розвитку потребує більш

обґрунтованого використання її регуляторного потенціалу із врахуванням досвіду країн з розвинутою та трансформаційною економікою. Важливим є формування та реалізація системи податкового та бюджетного регулювання у відповідності з макро- та мікроекономічним середовищем, врахуванням необхідності досягнення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни. Обґрунтування пріоритетних напрямів підвищення ефективності податкового регулювання, посилення функціональної спроможності фіскальних органів, якісного рівня податкового прогнозування і планування, державного податкового контролю, зменшення трансакційних витрат є важливими заходами покращення результативності впливу податкових інструментів на економічний розвиток [2-4].

Важливим макроекономічним показником є обсяг валового внутрішнього продукту, а макрофінансовими показниками – кількісні вираження державних фінансових ресурсів: доходи Зведеного бюджету України, Державного бюджету України, місцевих бюджетів України, податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій, цільові фонди.

Одним із найважливіших серед макрофінансових індикаторів які характеризують функціонування економічної та фінансової системи країни є макроекономічна платоспроможність держави. Її доцільно визначати на національному та міжнародному рівні. Національну макроекономічну платоспроможність держави відображає рівень бюджетного дефіциту або профіциту відносно обсягу ВВП, а міжнародну макроекономічну платоспроможність держави – сальдо торговельного та платіжного балансу. Макрофінансова ефективність відображає результативність функціонування національної фінансової системи.

Останніми роками з огляду на гібридну та повномасштабну агресію росії значної актуальності набули проблеми забезпечення фіскальної стійкості нашої держави в середньо- й довгостроковому періодах [7, 8].

За 5 років: з 2018 по 2022 рік показник загального державного боргу, як частки ВВП зріс на 18,2 в. п. до 78,5 % ВВП. Враховуючи значення боргового

індикатора з високим ступенем ризику ($\geq 42,8$ % ВВП), існуючий стан фінансового простору становить загрозу подальшому соціально-економічному розвитку країни (табл. 1).

**Таблиця 1. Індикатори фінансового простору України
за 2018-2022 рр. [1].**

№	Назва показника	2018	2019	2020	2021	2022	Середнє значення 2018- 2022рр.	Значення боргових індикаторів з високим ступенем ризику
1	Загальний державний борг, % від ВВП	60,3	50,4	60,5	48,9	78,5	59,7	$\geq 42,8$
2	Фінансовий баланс, % від ВВП	- 2,1	- 2,1	- 5,9	- 4,0	- 15,7	-6,0	$\geq 3,0$
3	Первинний баланс бюджету, % від ВВП	1,2	1,0	3,0	1,1	12,6	3,8	
4	Загальний державний борг, % від середніх податкових надходжень	240,0	200,6	240,6	194,5	311,9	237,5	-
5	Фінансовий баланс, % від середніх податкових надходжень	- 8,4	- 8,3	- 23,5	- 15,8	- 62,6	-23,7	-
6	Державний борг, що належить нерезидентам, % від загальної суми	49,4	50,5	50,5	49,2	56,8	51,3	$\geq 45,0$
7	Середній термін погашення державного боргу, років	5,8	9,0	8,3	7,4	6,5	7,4	
8	Державний борг із строком погашення в 12 місяців або менше, % від ВВП	6,6	6,3	8,8	6,5	6,1	6,9	$\geq 15,0$
9	Загальний обсяг зовнішнього боргу, % від ВВП	93,1	81,1	84,5	67,9	85,3	82,4	$\geq 70,0$
10	Зовнішній борг в іноземній валюті, % від загальної суми	99,1	95,1	97,0	96,6	98,1	97,2	$\geq 60,0$
11	Частка приватного зовнішнього боргу, % від ВВП	39,1	34,0	34,4	27,1	28,8	32,7	-
12	Внутрішній кредит приватному сектору, % від ВВП	27,7	22,8	20,9	17,6	17,4	21,3	-
13	Короткострокові зовнішні борги, % від загальної суми	17,0	17,6	17,7	16,4	8,1	15,4	$\geq 44,0$
14	Короткострокові зовнішні борги, % від резервів	99,4	87,0	80,3	71,9	39,0	75,5	$\geq 61,8$
15	Загальний обсяг зовнішньої заборгованості, % від резервів	585,4	493,3	454,1	438,0	480,4	490,2	$\geq 100,0$
16	Загальний обсяг зовнішньої заборгованості, % від резервів без золота	615,0	518,5	480,3	461,6	508,5	516,8	-

Аналізуючи дані таблиці 1 та враховуючи значення боргових індикаторів з високим ступенем ризику для країн, що розвиваються, можливо зробити висновок, що по наступних індикаторах фінансового простору Україна перебуває у зоні високого ступеня ризику:

- загальний державний борг України у 2022 році становить 78,5 % від ВВП (показник у 2021 році – 48,9 %), значно перевищивши значення боргового індикатора, який свідчить про високий ступінь ризику ($\geq 42,8$ %), ще у 2018 році (60,3 %);

- фінансовий баланс у 2022 році різко погіршився до 15,7 % від ВВП (показник у 2021 році – 4,0 %), значно перевищивши значення боргового індикатора, який свідчить про високий ступінь ризику ($\geq 3,0$ %);

- державний борг, що належить нерезидентам у 2022 році становить

56,8 % від загальної суми боргу, що на 11,8 в. п. перевищує значення боргового індикатора з високим ступенем ризику ($\geq 45,0$ %);

- середній термін погашення загального боргу 2022 році складає 6,5 років при граничному значенні боргового індикатора з високим ступенем ризику – 2,3 роки;

- досить високим є загальний обсяг зовнішніх запозичень – 85,3 % від ВВП, що на 15,3 в. п. перевищує значення боргового індикатора з високим ступенем ризику ($\geq 70,0$ %);

- зовнішній борг в іноземній валюті у 2022 році майже дорівнював загальній сумі боргу – 98,1 %, при граничному значенні боргового індикатора з високим ступенем ризику ($\geq 60,0$ %);

- загальний обсяг зовнішньої заборгованості як відсоток від резервів у 2022 році у 4,9 рази перевищує граничне значення боргового індикатора з високим ступенем ризику ($\geq 100,0$ %) [5].

В досліджуваному періоді деякі боргові показники покращилися, або їх значення є нижчим від граничного значення боргових індикаторів з високим ступенем ризику.

В умовах значної залежності дохідної частини Державного бюджету України від зовнішньої фінансової підтримки з боку Заходу, яка покликана покривати критичні потреби, зростають ризики зниження фіскальної стійкості країни навіть в короткостроковій перспективі. А відтак забезпечення та збереження достатніх податкових надходжень є необхідною умовою для належного фінансування програм обороноздатності країни, створення передумов для економічного розвитку.

Важливо забезпечити належний рівень залучення та координації усіх інституційних структур до процесу розробки податкової та бюджетної політики, враховувати конкретні обставини соціально-економічного розвитку країни та фіскальний потенціал територій. Всебічний та об'єктивний аналіз бюджетно-податкових механізмів дозволяє найкращим чином напрацювати рекомендації, які відповідатимуть та слугуватимуть суспільним інтересам.

Для того щоб був забезпечений належний рівень податкової та бюджетної

безпеки держави, важливо дотримуватися принципу транспарентності при зміні інституційних положень фіскальної політики та в подальшому при її реалізації – прозоро та публічно оцінювати такі результати. Широкий доступ до інформації є важливим чинником, який дозволить уникнути дисбалансу між учасниками бюджетно-податкових відносин та нейтралізувати негативні ефекти, які виникають відповідно до положень теорії асиметричної інформації, адже класично – головні інституційні суб'єкти таких відносин: державні органи мають переваги над іншими не менш важливими - платниками податків та іншими учасниками бюджетного процесу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Податкове та бюджетне регулювання має бути взаємоузгодженим із стратегічними цілями розвитку країни, враховувати інституційні умови розвитку фіскальної системи та циклічність економічних процесів, спрямовуватися на створення якісних умов для зміцнення бюджетно-податкової безпеки.

Доцільною є підтримка якісного рівня податкового та бюджетного регулювання при формуванні дохідної та видаткової частини бюджетів усіх рівнів, оцінка зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначають розміри та структуру податкових надходжень та бюджетних видатків. Податкова та бюджетна політика є основними інструментами макроекономічного регулювання, а тому важливим є підвищення рівня координації між ними для реалізації завдань у сфері забезпечення економічної стабільності, а також податкової та бюджетної безпеки держави. Важливим є теоретичне обґрунтування необхідних змін податкової та бюджетної архітектоніки залежно від циклічності соціально-економічних процесів та враховуючи економічні перетворення в країні, підвищення адаптаційних можливостей системи податкового та бюджетного регулювання до негативних впливів зовнішньоекономічної кон'юнктури.

У подальшому, важливо забезпечити розвиток системи фіскального регулювання для створення інституційних умов відновлення країни у повоєнний період, що є перспективним напрямом наукових досліджень.

Література

1. World Bank's. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/696fefe4498dbbda583be159d0e772a1-0350012021/original/Fiscal-space-data.xlsx> (дата звернення: 04.04.2024).
2. Чугунов І.Я., Канєва Т.В. Державне фінансове регулювання економічних перетворень. [Монографія] / За заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.
3. Нікітішин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
4. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. et. al. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.
5. Нікітішин А. О. Податкове регулювання у механізмі фінансової стратегії та тактики розширення фіскального простору. Причорноморські економічні студії. 2017. № 21. С. 137–145.
6. Романовська Ю.А. Стійкість бюджету урбогеосистеми у забезпеченні її соціально-економічної безпеки. Бізнес Інформ. 2020. №2. С. 398-406.
7. Чугунов І., Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. SCIENTIA FRUCTUOSA. 2022. № 5. С. 124–137.
8. Chugunov I., Prutska O., Nikitishin A. Public debt management of Ukraine. SCIENTIA FRUCTUOSA. 2024. № 1. S. 4-21.

References

1. The official website of the World Bank's (2024), [Online], available at: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/696fefe4498dbbda583be159d0e772a1-0350012021/original/Fiscal-space-data.xlsx> /(Accessed 4 March 2024).
2. Chuhunov, I.Ia. and Kanieva, T.V. (2015), Derzhavne finansove rehuliuvannia ekonomichnykh peretvoren [State financial regulation of economic transformations], Kyivskyi natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet, Kyiv, Ukraine.

3. Nikitishyn, A.O. (2019), Podatkova polityka v umovah ekonomichnyh peretvoren' [Tax policy in the context of economic transformation], Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine.
4. Chugunov, I., Kaneva, T. and Pasichnyi, M. (2018), Budget policy of social development, Scientific Route, Tallinn, Estonia.
5. Nikitishyn, A.O. (2017), "Tax regulation in the mechanism of financial strategy and tactics of expansion of the fiscal space", Prychornomorski ekonomichni studii, vol. 21, pp. 137-145.
6. Romanovska, Yu. (2020), "Sustainability of the urban-geosystem budget in ensuring its socio-economic security", Biznes Inform, vol. 2, pp. 398-406.
7. Chuhunov, I., Pasichnyy, M., Nikitishyn, A. (2022), "State budget revenues of Ukraine amid martial law", SCIENTIA FRUCTUOSA, vol. 5, pp. 124–137.
8. Chugunov, I., Prutska O., Nikitishin A. (2024), "Public debt management of Ukraine", SCIENTIA FRUCTUOSA, vol. 1, pp. 4-21.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2024 р.